ڕەوت و قۆناغەکانی چیرۆکی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان … کاوان محەمەدپوور

پێشەکی

بێگومان یەکێک لە دژوارترین تەوەرەکانی ئەدەبیاتی کوردی، باسکردن لە ئەدەبی گێڕانەوەیی یا هەمان "ئەدەبیاتی داستانی"یە. ئەم دژوارییە بەتایبەت لە ناو ئەدەبیاتی داستانی کوردستانی ئێران زیاتر زەق دەبێتەوە. ڕەنگە هۆی ئەم دژوارییەش بگەڕێتەوە ئەوەی کە بەداخەوە تا ئەمڕۆکە کتێب یان توێژینەوەیەکی شیاومان لەسەر ئەم بەشەی ئەدەبیات نەبووە و تەنانەت مێژووی ئاسایی ئەم ڕەوتە ئەدەبییەش پێناسە نەکراوە، دووهەم، لە ساڵانی پێشوودا بەشێک لە کتێبە داستانییەکانی نووسەرانی ڕۆژهەڵات، لەو دیوی کوردستان چاپ دەبوون و زۆر بە دەگمەن بەدەستی خوێنەری ناو ئێرانەوە دەگەیشتن. هەر بۆیە بەشیک لەو کتێبانە ئێستاکەش لەناو خەڵک نەناسراون. سێهەم، گوتاری زاڵی ڕۆشنبیری کوردی بە گشتی و بەتایبەت ئەدەبیاتی کوردی هەمیشە گوتارێکی "شیعری" بووە، ئەم گوتارە دەرفەتی خۆدەرخستنی بە "نەسر" و بەتایبەت ئەدەبی داستانی نەداوە، دیارە گوتاری زاڵ هەمیشە بە ئەوەی بە شێوەی ئاسایی هەستی پێبکرێت، خۆی مانا و ڕەوتی فیکری بە شێوەی هەژمەنی لەسەر نووسەر و خوێنەرەکانی دەسەپێنێت، ئەوەی کە ئەم گوتارە لە مێژووی ئەدەبی کورد-دا بوونی هەیە جیگەی ڕەخنە نییە!. بەڵام نەبوونی هیچ دیالۆکتیکێک لە گوتارگەلی جیاواز و بەردەوام بوونی گوتاری شێعری لە گشت ئاسە ڕۆشنبیرییەکانی کورد خۆی لە خۆیدا جێگەی ڕامان و سرنجی تایبەتە- ئەم باسە بە دەرفەتێکی تر دەگوازمەوە-.

بەڵام لەمەڕ ئەدەبی داستانی کوردستانی ئێران، ئەتوانین لە چەند ڕوانگەوە پێناسەیەک بۆ پۆلێنکردنی ئەم ڕەوتە بکەین، وەکوو باس کردن لە شێوەی بەکارهێنانی تەکنیکگەلی گێڕانەوە و پەرژانەسەر زانستی گێڕانەوەناسیی (Narratology)، یان باسێک لەسەر نیشانەناسیی گێڕانەوەی (Semiotics Narrative) و هێنانە ئارای بابەتی مۆدێلی گێڕانەوە و پلۆت (Plot) (گەڵاڵە)، بێ گومان ئەم پێناسانە زۆرن و بەپێی مێتۆد و قوتابخانەی زانستی جیاوازن.

من لەو وتارەدا، بەکورتی لە ڕوانگەی “کۆمەڵناسیی ئەدەبی”یەوە و بە گریمانەی (لوسین گۆڵدمەن) (Lucien Goldmann) سێ قۆناغ بۆ چیرۆکی کوردی لە رۆژهەڵاتی کوردستان پێناسە دەکەم. دیارە گۆڵدمەن وەکوو مارکسیستێک، ئەدەبیات لەمەڕ شێوەی هەڵسووکەوت و کاریگەرییەکانی کاپیتالیزم ئەخوێنێتەوە، لە گریمانەی گۆڵدمەن خاڵی بەرچاو شوناس و کەسیەتی (کاراکتەر)ە. هەڵبەت بەر لەوەی باسی ئەم سێ قۆناغە بکەم، دەبێت ئاماژەیەک بەوە بدەم کە گریمانەکەی گۆڵدمەن بەشێوەی ڕێک و بێ دەستکاری ئەم مێژوویە پێناسە ناکات.
ئەمەش کێشەیەکە کە گشت ڕوانگە و گریمانەی زانستی مرۆیی رۆژئاوایی بۆ ئەمەی ڕۆژهەڵاتی-رۆژهەڵاتی جیهان- دەگەرێتەوە، ئەم تەوەرە، باسێکی درێژخایەنە لەسەر فەلسەفەی مێتۆد(Philosophical methodology) و فەلسەفەی گریمانەیی(Theoretical philosophy)زانست، کە [illegible] سەر ئەو گرفتە کە گشت گریمانەکانی ئەدەبی رۆژئاوا پاڵپشتی مێژوویی لەسەر ڕەوتی ئەدەبیی خۆیانەوە هەیە، واتە ئەگەر فەلانە بیرمەند گریمانەیەک دەردەبرێت جیا لە پاڵپشتی زانستی و فەلسەفی، پاڵپشتێکی تری هەیە کە لەسەر مێژووی ئەدەبی و ئەزموونەکانی ئەدەبی خۆیانەوە زەق دەبێتەوە. ئەمەش ڕەنگە بتوانین بەتایبەت لە مۆدێلی گێڕانەوەدا و چۆنیەتی نواندنی پلۆت و چۆنیەتی فەزاسازی و بەکارهێنانی تەکنیکەکانی گێڕانەوە وەها گریمانەیەک تایبەت بەخۆمان پێک بێنین، هەڵبەت کارێکی زۆر ئەستەمە و پێویستی بە ئارشیف سازی و مێژوونووسینەوە هەیە و دەبێت چەندین توێژەر و ئاکادێمیای لە پشت بێت.

بەگشتی دەتوانین ڕەوتی چیرۆکی کوردی لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا بۆ سێ قۆناغ دابەش بکەین، هەڵبەت ئەگەر زیاتر ورد ببینەوە، ئەم قۆناغانە – بەتایبەت لەم ساڵانەی دواییدا -هەرکامە بەخۆیان بۆ چەند بەش پۆلێن دەکرێن، نابێت لەیادمان بچێت کە چیرۆک پرۆژەیەکی ناتەواوە و لە هەر سەردەمانێک خۆی بە شێوەیەک بەرهەم دێنێ، بۆیە لەم پۆلێنکردنەدا لەگەڵ چیرۆک و ڕۆمانگەلێک بەرەوڕوو دەبینەوە کە ڕەنگە بەپێی ساڵی نووسینیان لە ڕیزی دەستە و قۆناغی دووەم یان سێیەمدا بن، بەڵام لەڕووی پێکهاتەی گێڕانەوەیی و زمان و ناوەرۆکی چیرۆک، بکەونەوە قۆناغی پێش، یان دوای خۆی.

قۆناغی یەکەم: ریالیسمی کۆمەڵایەتی

لوسین گۆڵدمەن بە ئەدەبی رۆژئاوا-هەڵبەت تا سەردەمانی خۆی- سێ قۆناغ پێناسە دەکا. گشت ئەم سێ قۆناغە لەمەڕ چەمکەکانی کاپیتالیزم و هەڵسووکەوتی ئابووری ئەو و کاریگەری ئابووری

سیستەمی سەرمایەداری لەسەر مێشکی مرۆڤ دەگرێتەوە. گۆڵدمەن پێیوایە سەردەمی یەکەمی سەرمایەداری، ئابوورێک پێک دێنێت کە مرۆڤ بەلای تاکەکەسی و (فەردییەت) ئەبات. شێوەی خۆجێیی ئابووری و ئابووری ئازاد، کاریگەری حکوومەت کەمڕەنگ دەکاتەوە و ئیتر مرۆڤ خۆی وەک تاکەکی کۆمەڵایەتی لەگەڵ کێشە کۆمەڵایەتییەکان و بەتایبەت ئابوور بەرەوروو دەبێتەوە. وەها چەشنێک لە کارکردی سەرمایەداری، مرۆڤێک پێک دێنێت کە هەست دەکات ئیتر تەنیا و تەنیا خۆیەتی و دەبێت خۆی خۆی رزگار بکا، واتە هیچ خوایەک و هیچ حکوومەتێک نییە کە رزگاری بکات. بۆیە کاراکتەرێک کە لە ئەدەبیات بەرهەم دێت، کەسایەتییەکە بە کێشەگەلی تاکەکەسی و ئەم کێشانەش گشتیان لە ناو کۆمەڵگادا دەبینێتەوە و لە هەوڵی وەڵام دانەوە یان چارەسەریان دێت. لێرەدایە کە بە پێناسەی گۆڵدمەن، "مرۆڤی خاوەن کێشە" (Problematic Human) خۆ دەنوێنێت. مرۆڤێک کە کێشەی هەیە و لە حەولی چارەیەک بە کێشەکانییەتی. گۆڵدمەن دەڵێت: "ئەم کاراکتەرە/مرۆڤە، دەستپێکی ژانرێکی مۆدێڕن بە ناوی ڕۆمانە". فەزایی وەها چیرۆکێک، چەشنێکە لە ریالیسمی کۆمەڵایەتی (Social realism). لە ئەدەبی جیهانیدا ڕۆمانەکانی باڵزاک و تۆلستۆی و… لەم خانەیەدا جێدەگرن.

بەم پێیە، قۆناغی یەکەمی چیرۆکی کوردی لە ئێران. لە ساڵی 1320ی هەتاوی (1942ی زایینی)یەوە تا ساڵی 1372ی هەتاوی (1993ی زایینی) دەگرێتەوە، واتە قۆناغی دامەزراندن. جێگەی ئاماژەیە کە لە مێژووی ئەدەبی جیهانیدا، ڕۆمان پێش کورتە چیرۆک سەرهەڵدەدات بەڵام لە مێژووی ئەدەبی کوردی-لە گشت ناوچەکانی- ئەم ڕەوتە بە پێچەوانەیە. هۆی بە پێچەوانەبوونی ڕەنگە لایەنی زۆر بگرێتەوە کە لەم وتارەدا دەرفەتی باسکردنی نییە.

قۆناغی یەکەمی چیرۆکی ڕۆژهەڵات بە نووسینی کورتە چیرۆکی (پێکەنینی گەدا)ی حەسەن قزڵجی دەست پێدەکات، لەم قۆناغەدا کەمترین چیرۆکی کوردی تێدا دەنووسرێت. لە پاش نووسینی (پێکەنینی گەدا) و بڵاوبوونەوەی لە یەکێک لە گۆڤارەکانی ئەو سەردەمە ئیتر تا ساڵی 1358ی هەتاوی (1980ی زایینی) هیچ چیرۆک و ڕۆمانی بڵاوکراوەمان نییە. هەڵبەت لە دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان، ڕەحیم قازی لە دەرەوەی وڵات یەکەمین ڕۆمانی کوردیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بە ناوی (پێشمەرگە) دەنووسێت و ساڵی 1339ی هەتاوی (1961ی زایینی) بڵاوی دەکاتەوە، ئیتر جیاواز لەم دوو کارە، هیچ کارێکمان نییە و بێدەنگییەکی سارد و سڕ بەسەر فەزای چیرۆکی کوردیدا سێبەر دەکێشێت، ئەم بێدەنگییە لە ساڵی 1358ی هەتاوی

(1980ی زایینی) بە نووسینی کۆمەڵە چیرۆکی (ئاشەوان)ی مستەفا ئیلخانیزادە و دواتر نۆڤلێتی تەنزی (باقەبەن)ی ئەحمەد قازی لە ساڵی 1360ی هەتاوی (1981ی زایینی) و، (بووکی گۆڕستانی کۆن)ی مەلا کەریم ڕاوچی لە ساڵی 1368ی هەتاوی (1989ی زایینی) دەشکێت، بەڵام هیچ یەک لەم چیرۆکانە ئەوەندە ئاستی پێکهاتەی داستانی و گێڕانەوەیان لەسەرە نییە کە وەکوو دەقێکی شیاوی چیرۆک چاو لێبکرێن و کەموکوڕیی بنەڕەتییان تێدایە، واتە هیچکام لەو سێ کارە نەیانتوانی لەهاتوویی حەسەن قزڵجی لە گێڕانەوەدا بقۆزنەوە سەر چیرۆکی خۆیان و لانیکەم بتوانن لە ئەزموونی قزڵجی، یان تەنانەت ڕەحیم قازی بەهرە وەربگرن. هەر لە قۆناغی یەکەمدا بەشێکمان هەیە کە وا باشە ناوی بنێینە بەشی دووەمی قۆناغی یەکەم، ئەویش لەبەر بڵاوبوونەوەی ڕۆمانی (هاوارێ بەرێ)ی (فەتاح ئەمیری)یە لە ساڵی 1369ی هەتاوی (1991ی زایینی). ئەم ڕۆمانە بە بەراوردی سێ کاری پێشوو پێکهاتەی داستانی شیاوتری هەیە و هەمەدمان پێ دەدات کە توانستەکانی چیرۆکی خۆمان دەربخەین. فەتاح ئەمیری دواتر لە ساڵی 1372ی هەتاوی (1993ی زایینی) ڕۆمانی (میرزا)ی لە درێژەی هاوارێ بەرێدا دەنووسێت. دەتوانین تەواوبوونی ئەم قۆناغە بە نووسینی ئەم ڕۆمانە ناوزەد بکەین.

قۆناغی یەکەم لەڕووی پێکهاتەی گێڕانەوەوە، پێکهاتەکی هێڵی و یەک ڕەهەندی هەیە، کاراکتەرەکانی، کەسایەتیی ساکارن و نووسەر هەوڵی دەروونناسانەی بە پێکهێنانی کەسایەتی نییە و زیاترین ناوەرۆکی چیرۆک، ڕەخنە لە کۆمەڵگەی نەخوێندەوار و فیئۆدالیزم و دەربەگایەتیی ناو کوردستانە. بەگشتی ئەم قۆناغەی لەژێر چەمکی (ڕیالیزمی کۆمەڵایەتی) دەتوانین پێناسەی بکەین. تەنانەت سووژەی چیرۆکی ئەو سەردەمانە هەر سووژەی واقیعی ژیانی کۆمەڵایەتی بوو و کەسەکان و ڕووداوەکان زۆر جار کەس و ڕووداوی ڕاستەکی بوون. کاراکتەر، کەسێتەکی خاوەن کێشەیە کە لە حەولی چارەسەری گرفتەکانی کۆمەڵگادایە و خۆ وەکوو ڕەخنەگرێک لەمەڕ ژیانی واقیع پێناسە دەکا. وەک ئەوەی ئاماژەمان‌دا، لەم قۆناغەدا جیاواز لە (پێکەنینی گەدا) و ڕۆمانی (پێشمەرگە)، تەنیا کاری بەرچاو لەڕووی پێکهاتەی چیرۆک دوو ڕۆمانی فەتاح ئەمیرییە کە کاریگەریی ڕۆمانەکانی (مەحموود دەوڵەتئابادی)، بەتایبەت ڕۆمانی (کەلیدەر) و (جێگای بەتاڵی سلووچ)یان بەسەرەوە دیارە. ئەم قۆناغە ئەگەرچی لە پێکهاتەی داستاندا بەهێز نییە، بەڵام لەڕووی داڕشتن و زمانی کوردییەوە شتێکی بەهێنەیە، واتە گشت چیرۆکنووسانی ئەم قۆناغە کوردیزانێکی لەهاتوو بوون و زمانی کوردیان بە جوانترین شێوە لە

کارەکانیان نواندووە.

قۆناغی دووهەم: چیرۆکی مۆدێڕنیستی

قۆناغی دووهەمی ئەدەبی لە ڕوانگەی گۆڵدمەن، هەڵگری چەشنێکی تر لە پێناسەی کاراکتەرە. سیستەمی کاپیتالیزم لە قۆناغی دووهەمی خۆیدا شێوەی کارکردی ئابووریەکەی لەسەر تاکەکەسی زەق نابێتەوە و چەشنێک لە تایبەتمەندی دەگرێتە بەر، واتە ئابوورێک کە تایبەت کراوەتەوە بە گرووپ یان براندێکی(Brand) تایبەتەوە، ئیتر لە سیستەمی ئابووری ئەم قۆناغەدا، تۆ تاک نابینی، بەڵکوو لەگەڵ هەژمارەیەک ناو و گرووپ و براندی ئابووری بەرەورووی، هەر بۆیە کاراکتەرێک کە لە چیرۆکی ئەو سەردەمەدا دەخوڵقێت بە ڕوانگەی گۆڵدمەن، وەک ئەوە دەچێت کە لە چارەسەری کێشەکانی کۆمەڵگا ناهومێد بووە و نازانێت هۆی کێشەکان چین تا بە شوێنیان کەوێت و چارەیان بکات- چوون سیستەمی ئابووری براند، گشت چەمکەکان دادەبەشێت-، چەشنێک لە سەرگەردانی و نیگەرانی بە هۆی نەناسینی "هۆی کێشەکان" لە دەروونی ئەم کاراکتەر/مرۆڤە پەیدەبێت، بۆیە زیاتر لەوەی باسی کۆمەڵگا بکا، باس لە دەروونی خۆی دەکا، وەک ئەوەی کێشە و قەیرانەکە لە ناو خۆیدا بێت.

بە وتەی گۆڵدمەن لێرەدا چیرۆکی (دەروونناسانە) دێتە ئاراوە، چیرۆکێک کە کاراکتەرەکانی سەرقاڵی یەکجار زۆریان لەگەڵ دەروونی خۆیانە و کەمتر وەهایە باسی جیهانی دەرەوە بکەن یان ئەگەر باسیشی بکەن، جیهانێکی تاریک و ناڕوون و هەمیشە خەریکی ڕا کردن و دوور کەوتنەوە لەم جیهانەن. بۆیە زیاتر (مەنەلۆگ) ئەبیندرێت، فەزاسازی ئەم چەشنە چیرۆکە، فەزای سارد و سڕ و لێڵ و نامۆیە. ئەمە لایەنێک لە (چیرۆکی مۆدێڕنیستی) یە، واتە هاوتەریب لەگەڵ تاکبوون و خاوەن کێشە بوون-کە خەسڵەتی بنەڕەتی چیرۆکە-لایەنێکی دەروونناسانەش بە کاراکتەر دێتە ئاراوە. ئەم چەشنە کەسایەتییە، لە قۆناغی دووهەمی چیرۆکی ڕۆژهەڵاتدا بەدی دەکرێت. -هەڵبەت تەواو کە و گشت چیرۆکنووسەکان ناگرێتەوە، لەسەرەتا باسم کرد ڕەنگە گریمانەکەی گۆڵدمەن تەواو کە بە پێناسە کردنی چیرۆکی کوردی نەبێت بەڵام لایەنێکی زۆرمان بۆ ڕوون دەکاتەوە-.

قۆناغی دووهەم لە ساڵی 1372ی هەتاوی (1393ی زایینی)یەوە دەست پێدەکا و تا ناوەڕاستەکانی دەیەی 80ی هەتاوی سەرەتای 2000ی زایینی درێژەی هەیە، دەتوانین دەسپێکی ئەم قۆناغە بە بەناوبوونەوەی کۆمەڵە چیرۆکی (زریکە)ی عەتا نەهایی ناودێر بکەین.

عتا نهایی لم کم چیرک و دواتر کم چیرکی
(تنگانـ)دا هوی داو ل فزا و پکهاتی ساکاری قناغی یکم
دربـاز بت و شوـیکی نو ل گانوی چیرکی کوردی ل
ژهاتی کوردستان دستبر بکا، ئم چیرکانی عتا نهایی ک
ب چشنک کاریگریی ئدبی فارس، بتایبت (هووشنگ گشیری)یان
پو دیار، بووژانوی چیرکی رژهات لو سردمدای. هر ل
قناغی دوومدا، دوو وودای برچاومان هی ک جگی خیتی
باسی لو بکرت.
یکیان دگتو سای 1375ی هتاوی (1996ی زایینی) ل شاری
بکان، دستیکی پنج کسی ل چیرکنووسانی گنج، ک ئزموونی
خوندنوی چیرکی مدرنیستیان هبوو و لگ شوازی
چیرکنووسی جیهانی تادیک ئاشنا بوون، کرک پکدنن بناوی
(کی خر)، ئم پنج کس ل هوی نوکردنوی چیرک و
دربازبوون ل شو گانوکانی قناغی یکم دان. ئم پنج
کس ک هموویان ئزموونی چیرکنووسیان هبوو، بریتین ل “بریا
کاکسووری، حمدئمین شامحمدی، علی غوامعلی، حیم
عبدولحیمزاد و سولیمان عبدولحیمزاد”. کی خر، دوو
بوتن ل چیرکی، نووسرانی نو بناودکنو و لسر باسکردن
ل چیرکی کوردی بردوام دبن. بریا کاکسووری یکک ل
ئندامانی سرکیی ئم کۆ سای 1377ی هتاوی (1998ی زایینی)
کمچیرکی (سیاسووت) بناودکاتو، حمدئمین شامحمدی هر
ئو سا کمچیرکی (قا) بناودکاتو و کمچیرکی
(چارنووسی تاپکان)ی سولیمان عبدولحیمزادش هر لم خاندا
جگ دگرت. بگشتی فزای نووسینی ئو دستی فزایک ک دت
ژرخانی چیرکی مدنیستی. پکهات و فرمی پچاوپچ،
سرکی بوونی منلگ ب جگی دیاگ، وسفی دروونناسیی
کسایتییکان، وسفی زریی فزای داستان و خن ل جیهانی ب
مانا و هوک ب دزینوی مانا، تمی سرکیی فرم و پکهاتی
ئم چشن چیرکان بوو. کاریگریی کسانک وکوو سادق هیدایت،
کافکا، سارتر و سامئل بکت بسر نووسراوکانی ئم دستیو
دیار.

وداوی دووممی قناغی دووم دگتو ب سای 1377ی هتاوی
(1998ی زایینی) ک کمچیرکی (مزگنی)ی محمد مزانی بناو
دبتو. تکنکی نووسین و پکهات و اوژی کاراکترکانی
مزانی، چشنکی تایبت و لسر بشک ل چیرکنووسانی گنجی
ئو سردم کاریگریی هبوو. محمد مزانی ک بداخوه جیا

لەم کۆمەڵە چیرۆکە کاری تری بڵاو نەکردوە، یەکێک لە باشترین چیرۆکنووسانی ئەمە بوو کە ئێستا دەستی کێشاوەتەوە و زیاتر سەرقاڵی کاری وەرگێڕانە. ئەگەر فەتاح ئەمیری لە قۆناغی یەکەمدا لەژێر کاریگەریی ئەدەبیاتی (دەوڵەت ئابادی)دا بوو و عەتا نەهایی لە کۆمەڵە چیرۆکی (تەنگانە)دا لەژێر کاریگەریی گۆڵشیری، ئەوە محەمەد ڕەمەزانی لە (مزگێنی)دا هەوڵی سەربەخۆیی زیاتر دەدا کە لەم کاریگەرییەی چیرۆکی فارس کە ساڵانێک بوو لەگەڵمان بوو دەرباز بێت، بۆیە زیاتر پێکهاتە و فۆرمی نووسراوەکانی ڕەمەزانی بە چیرۆکی بیانی نزیکترە تا چیرۆکی فارسی. لە ناوەڕۆکیشدا هەوڵی ئەوەی داوە مۆرکی کوردیی پێوە دیار بێت.

قۆناغی دووەم بەدڵخۆشییەوە بەرهەمی زۆری تێدا چاپ بوو و ئیتر ئەو وەستان و بێدەنگییەی قۆناغی یەکەم بۆ هەمیشە نەما. هەر لەم قۆناغەدا، ناسر وەحیدی لە پێشدا ساڵی 1374ی هەتاوی (1995ی زایینی) کۆمەڵە چیرۆکی (خەوەڵاو) بڵاو دەکاتەوە و پاشان کۆمەڵە چیرۆکی (هاوار) و (خەونەکانی ئیقلیمی با) لە ساڵی 1376ی هەتاوی (1997ی زایینی)، دەنووسێت. ڕۆمانی (شاربەدەر)ی حسەن شەربەگی لە ساڵی 1377ی هەتاوی (1998ی زایینی) بڵاو دەبێتەوە و دوو ڕۆمانی (بەیند و نەوی) خاتوو نەسرین جەعفەری و (هەزار ئەشکەوتی) عومەر مەولوودی لەو ساڵەدا چاپ دەبن. هەڵبەت ئەم دوو ڕۆمانە-(بەیند و نەوی) و (هەزار ئەشکەوتی)- هەرچەند بە پێی ساڵی چاپ لەناو قۆناغی دووەم دان، بەڵام لەڕووی پێکهاتە و دەربڕینەوە زیاتر لە چوارچێوە و تایبەتمەندیی ڕۆمانی قۆناغی یەکەمدا پۆلێن دەکرێن. دەبێت ئاماژە بکەم، ئەمە بە هیچ شێوەیەک بە مانای کەموکۆڕ بوون بۆ ئەم دوو بەرهەمە نییە، بەڵکوو مەبەستم لە پێکهاتە و شێوە داڕژشنی فەزای ئەم دوو ڕۆمانەیە، یانی وەک کارەکانی تر کاریگەریی چیرۆکی مۆدێرنیستییان پێوە دیار نییە.

قۆناغی سێیەم: فرە ژانر و پێکهاتە

قۆناغی سێیەم، کە لە ساڵی 1385ی هەتاوی (2006ی زایینی)یەوە دەستی پێکردووە تا ئێستاش بەردەوامە، لەم قۆناغەدا لەگەڵ شێوازێکی جیاواز لە پێکهاتەی گێڕانەوە و ناوەڕۆک و لەحن بەرەوڕوو دەبینەوە، بەڵام بەگشتی ئەم قۆناغە لە پێکهاتەی ساکاری قۆناغی یەکەم و جیهانی تەم و لێڵی قۆناغی دووەمدا لە زۆربەری بەرهەمەکان دەرباز بووە و نووسەرەکان هەوڵی ئەوەیان داوە ئاوڕێکی نوێ لە سووژەکانی کۆمەڵگای کوردی بدەنەوە، هەر لە پێناو ئەم مەبەستەشدا (فرەگوتاری، کاراکتەری جیاواز لە گشت چینەکانی کۆمەڵگا و چەند

ڕەهەندی خوێندنەوەمان) هەیە، بۆ نموونە هەندێ نووسەر سەرنجی تایبەتیان بە توانستە گێڕانەوەیەکانی ئەدەبی زارەکی کوردی نیشان داوە، وەکوو عەتا نەهایی لە ڕۆمانی (گوڵی شۆڕان)دا کە تێمی چیرۆکەکەی لە بەیتی (لاس و خەزاڵ) وەرگرتووە و لەناو چیرۆکێکی ئەمر□یدا دایدەڕێژێتەوە، واتە کەڵکوەرگرتن لە فۆلکلۆری کوردی بۆ بەرهەمهێنانی چیرۆکی مۆدێڕن، یان سەید قادر هیدایەتی لە ڕاوێژی مەزهەبی و خانەقایی کە لە مەحفلی دەروێشانەی کوردیدا ئەبیسترێت، بۆ گێڕانەوەی چیرۆکی (تۆقی عەزازیل) کەڵک وەردەگرێت و لە ڕۆمانی (گابۆڕ)دا تەکنیکێکی تایبەت لە بەکارهێنانی کەرەستەی (گێڕەوە) نیشان ئەدات کە لە جێگەی خۆیدا بێ وێنەیە. جیاواز لەم بەرهەمانە ئەتوانین بە سێ کۆمەڵە چیرۆکی بریا کاکەسووری بە ناوی (تابووتی تەمەن)، (سەفەرنامەی دۆزەخ) و (مەرگەژین) ئاماژە بکەین کە لە بەرهەمە بەرچاوەکانی کورتە چیرۆکی ئێمەن لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان. یەکێکی دیکە لە باشترین بەرهەمەکانی ئەو ساڵانەی دوای کۆمەڵە چیرۆکی (پاشای تەنیایی)یە لە نووسینی عەلی غوڵامعەلی، ئەم بەرهەمە بە باشی توانیویەتی فۆرمی کورتە چیرۆک بە پێکهاتەی بەهێز و زمانێکی سرنجڕاکێش نیشان دات. کۆمەڵە چیرۆکەکانی (پیاوێکی ریش خەنەیی) عەزیز مەحموودپووریش یەکێک لە بەرهەمە باشەکانی کورتە چیرۆکی ئێمەن لە قۆناغی سێیەمدا.

لە قۆناغی سێیەمی ڕەوتی چیرۆکنووسیی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا ئەوە خاڵەی جێگەی تێراman□، ئ□وەیە کە هەمانە بە بنزاراوەیەکی تایبەت چیرۆکی نووسیوە، وەک سەراجئەددین بەناگەر، چیرۆکنووسی سنەیی لە کۆمەڵە چیرۆکی (چاوشارەکێ) و ڕۆمانی (قولولولوو)دا کە بە بنزاراوەی ئەردەڵانی دایڕشتووە. فەروخ نێعمەتپوور لە زمانێکی فەلسەفی بۆ گێڕانەوەکانی سوود وەردەگرێت، بەتایبەت لە ڕۆمانی (باڵندەی بریندار، ماسی سەرسام). یەکێکی دیکە لە ڕۆمانووسە باشەکانمان (شارام قەوامی)یە کە سێ ڕۆمانی بەناوەکانی (سوەیلا، بیربا و پاڵتاوشۆڕ)ی هەیە و کۆمەڵە چیرۆکێک بە ناوی (مێژوویترین زامی دایکم)کە لە بەرهەمەکانی پێشوویەتی، قەوامی یەکی لە باشترین نووسەرانی ڕۆژهەڵاتییە کە زانستێکی تایبەتی لەسەر پێکهاتەی چیرۆک و ڕۆمان هەیە و ئەم زانیاریەش لەسەر بەرهەمەکانی ڕەنگیداوەتەوە. کامران حامیدی لە سێ رۆمانی (زینوی بەتەم)، (گۆمی بەردەلانکێ) و (مان و نەمان) ڕەهەندەێکی جیاوازی لە ڕۆمانی مێژوویی بۆ رۆژهەڵات خوڵقاندووە، بریا کاکەسووری لە رۆمانی (چریکە و تاریکستانی ساڵە سپییەکان)دا لە تەکنیکی (مێتافیکشێن) بۆ گێڕانەوە سوودی گرتوە. مەنسوور حامیدی لە ڕۆمانی (دوورە

دەراوی سوورە چەم)دا هەوڵێکی شایانی بە ڕۆمانی پۆست مۆدێڕن داوە.

لە کۆتاییدا جێگەی خۆیەتی ئاماژەیەکی گشتی بە نووسەرە گەنجەکان بکەم، کە لە ڕاستیدا دەخەشیی داهاتووی چیرۆکی کوردین لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان. یەک لەو کەسانە عەلی حوسەینی لە سەقز بە ڕۆمانی (کەتنگە) و (سەفەرەکانی شەوبا)یە کە ئەم دوایین ڕۆمانەی ساڵی 1396ی هەتاوی (2017ی زایینی) بڵاو کردۆوە. ڕزگار لوتفی بەرگی یەکەمی ڕۆمانی (نیشتمان) و سێ کۆمەڵە چیرۆکی تا ئێستا بڵاو کردۆتەوە. خانم شەپۆل مەجیدپوور بە کۆمەڵە چیرۆکی (ئەو نامانەی هەرگیز نەخوێندرانەوە) لە پێشدا وەکوو دەنگێکی نوێی چیرۆکنووسی ژنان خۆی ناساند و لەم دواییانەدا سێ نۆڤێڵەتی لە کتێبکدا بە ناوی (حکوومەتی نیزامی) و چیرۆکێکی درێژ بە ناوی (ملوانکەکانی دایکم) کە چیرۆکەکە بە منداڵان و ڕەخنە لە تەڵاق و جیایی خێزانەکان دەگرێت، بڵاو کردۆتەوە. خانمی پەری کەریمی‌نیا یەکێ لەو نووسەرە پڕ کارانەیە کە تا ئێستاکە. ڕۆمانی (هەموو ڕێگاکان دەچنەوە قەڵەجار) و سێ کۆمەڵە چیرۆکی (کە لە من و ڤیرجینیا وۆڵف دەترسێت)، (قاوەکان خراپ سەفەر دەکەن)و (قەست و نییەتمە هەنارەک بسمیل بکەم)ی بڵاوکردۆتەوە. سەدیق ڕەسووڵی کۆمەڵە چیرۆکی (سەیدەوان)ی لە چاپ داوە کە چیرۆکی سرنج ڕاکێشی تێدان. هێمن عەبدوڵاپوور لەو گەنجە چیرۆکنووسانەیە کە داهاتوویەکی باشی بۆ پێشبینی دەکرێت. هێمن ساڵی 1391ی هەتاوی (2012ی زایینی) کۆمەڵە چیرۆکی (دەنگە دەنگی بێدەنگی) و ساڵی 1396ی هەتاوی (2017ی زایینی) کۆمەڵە چیرۆکی (با زۆر شت لەگەڵ خۆی نابا)ی بڵاو کردۆتەوە، هیوا قارەمانی ساڵی(2017) کۆمەڵە چیرۆکێکی بە ناوی (نیار)ی بڵاو کردۆتەوە، کە زمانی گێڕانەوەیەکی تایبەتی هەیە، خانم چنوور سەعیدی لە سنە دوو کۆمەڵە مینیماڵی بە ناوی (هەناسەی پەخەفە داخراوەکانی ئەبەدی) و(تەنیا خەمی گوڵە مەخەکەکانمە) تا ئێستا بڵاو کردۆتەوە. خانم سارا سادقزادە ساڵی 1395ی هەتاوی (2016ی زایینی)، ڕۆمانی (ئاسمانێکی بێ مەودا) و کۆمەڵە چیرۆکی (ئەم چیرۆکانە زۆر ژنانەن) بڵاو کردۆوە.

بێگومان چیرۆکنووسانی‌تر هەن کە دەرفەتی ئاماژە پێدانیان لەم وتارە کورتەدا نییە و ڕەنگە شێوەیەکی تایبەتیان بە گێڕانەوە- لانیکەم لە چیرۆکی ڕۆژهەڵاتدا- پێ بێت. ڕەخنە و خوێندنەوەی چیرۆکی هەر یەک لەو نووسرانەی لەم وتارەدا باسمانکرد وتار و دەرفەتێکی تایبەتی دەوێت و ڕەنگە نەتوانین بە وردی ئاماژە بە گشت لایەن و ڕەهەندەکانی گێڕانەوەی تاکەتاکەی ئەمانە بکەین.

تێبینی:

*ئەم وتارە بە فارسی لە سێ ژمارەی (1142، 1144 و 1150) رۆژنامەی (قانون)ی تاران، بڵاوکراوەتەوە.